

PEDAGOGY AND EDUCATION

Oliy pedagogik ta'limda «Mediasavodxonlik va axborot madaniyati» fanini o'qitishda asosiy tushunchalar mazmuni va mohiyati

Umarov Azizbek¹

¹ tayanch doktoranti;
Andijon mashinasozlik institute; Republic of Uzbekistan

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Mediasavodxonlik va axborot madaniyati" fanini oliy pedagogik ta'limda o'qitilishidan ko'zlangan maqsad, asosiy pedagogik tushunchalarga tavsif.

Kalit so'zlar: media, mediasavodxonlik, axborot, oliy ta'lim, texnika, kommunikatsiya, intellekt, mediata'lim, mediamuhit, globallashuv.

Globallashuv fenomeni zamonaviy dunyoda barcha sohalarda o'z aksini ko'rsatmoqda. Hozirgi kunda yangi ma'lumotlar insonlarning kasbiy va shaxsiy hayotda muhim ahamiyatga bo'lib qolmoqda. Globallashuvning asosi ham aynan shu ma'lumotlarni qabul qilish, o'zlashtirish, tahrir etish, uzatishdan tashkil topgan va bunda mediamadaniyatni o'rni beqiyosdir.

Mediasavodxonlik va axborot madaniyatining hayotimizga chuqur kirib borishi tufayli axborot hajmi ham oshdi va bunday global jarayonda ommaviy demokratik muloqotning eng yaxshi kafolati hisoblanadi. Muloqotning bu turi inson huquqlarini amalga oshirishning asosiy omili hisoblanadi.

Oliy pedagogik ta'limning barcha yo'nalish bakalavr bosqichida "Mediasavodxonlik va axborot madaniyati" fani o'qitiladi. Fanni o'qitilishidan maqsad - dunyo axborot maydoni shiddat bilan rivojlanayotgan davrda ilm fanning rivoji uchun har bir soha mutaxassisi xususan, talabalar bu sohaning ijobiy jihatlarini o'zlashtirgan holda kelgusi faoliyatida axborot texnologiyalardan o'rinli foydalanish va ilmiy tahlil qilish ko'nikmasini shakllantirishdir. Qo'yilgan maqsaddan kelib chiqqan holda quyida fanni o'qitishdagi asosiy tushunchalarga to'xtalib o'tishni lozim topdik.

Ta'limni axborotlashtirish axborot texnologiyalari va

PEDAGOGY AND EDUCATION

raqamli medialarning ta'lim tizimi va jarayonlariga tadbiq etish bilan tavsif etilib, bunda o'qitish va o'rganish jarayoni kompyuterlar, turli dasturlar, internet tarmog'i, ijtimoiy medialar va boshqa texnologik vositalar yordamida tashkil etiladi.

Tadqiqot ishi maqsadidan kelib chiqqan holda asosiy tushunchalarni ilmiy va qiyosiy tahlil qilish lozim deb topildi. Asosiy tushunchalar sifatida quyidagi atamalar tanlab olindi: "mediasavodxonlik", "media", "mediamadaniyat", "mediakompetentlik" hamda "mediata'lim". Mazkur tushunchalarni aniqlashtirish tadqiqot ishi uchun belgilangan vazifalarni amalga oshirishda va tadqiqot ishining mazmunini ilmiy jihatdan aniqlashtirishda muhim ahamiyatga ega.

Media savodxonlik – insonlarga turli media shakllarini va xabarlarini tahlil qilish, baholash va yaratishga imkon beradigan ko'nikmalar to'plamidir. Qaysi manba ishonchli, qaysi manbada noto'g'ri xabarlar tarqalishi mumkinligini media savodxonligi yuqori bo'lgan odam osongina sezishi mumkin bo'ladi. Boshqacha qilib aytganda, media savodxonlik – bu tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini ommaviy axborot vositalari orqali uzatiladigan xabarlar va belgilarga qo'llash qobiliyati.¹

Agarda savodxonlik "muayyan soha bo'yicha etarli bilimga egalik"²ni anglatrsa, u holda "mediasavodxonlik" tushunchasini shaxsning shaxsiy yoki kasbiy qiziqish, ehtiyoj hamda majburiyatlaridan kelib chiqqan holda media orqali tarqatilayotgan axborotlar bilan tanishish, ularni tanlash, saralash, tahlil qilish va baholash bo'yicha etarli bilimga egalik"ni yoritishga xizmat qiladi, deb izohlash mumkin.

Mediasavodxonlik – axborotga tanqidiy qarash, xolis yondashish va har bir axborotni saralashda ongli ravishda yondashishdir. Mediata'lim maqsadlari quyidagi ko'rinishda ifoda etiladi:

- ommaviy axborot vositalari (OAV) orqali beriladigan axborotlarni tushunish va qayta ishlash, keng talqin etishga o'rgatish;

- ijodiy fikrlashni, u yoki bu xabarning yashirin mazmunini tushunishni, salbiy mazmunli axborotlardagi yoshlarning ongini o'zgartirishga harakatlariga qarshilik

¹ Pedagog faoliyati va ma'naviyatini yuksaltirishda mediamadaniyat ta'siri // Research focus, VOLUME 2 | ISSUE 1 | 2023. – 223–228.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Н – Тартибли / 5 жилдди. Учинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрири ҳайъати: Э.Бегматов ва б. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2007. – Б. 416.

PEDAGOGY AND EDUCATION

qila bilishni rivojlantirish;

- talab etiladigan axborotni topish, tayyorlash, yetkazish va qabul qilish malakasini shakllantirish.³

Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining tez taraqqiy etishi natijasida **"media"** atamasi paydo bo'ldi. "Media" atamasi lotin tilidan (media, medium so'zidan) olinib, qo'llanma, vositachi ma'nolarini anglatadi.⁴

"Media" (lot. media-vositalar) - (ommaviy) kommunikatsiya vositalari - ma'lumotni yaratish, yozib olish, nusxalash, ko'paytirish, saqlash, tarqatish, idrok etish hamda subyekt (mediamatn muallifi) va obyekt (ommaviy tinglovchilar)⁵ o'rtasida almashishning texnik vositalari sifatida ta'riflangan.

"Media" atamasi - XX asrda dastlab ommaviy madaniyatni shakllantiruvchi vositalarga nisbatan qo'llangan.⁶ Ilmiy tadqiqotlarda "media" tushunchasi keng va tor ma'nolarda qo'llaniladi. Keng ma'nodagi "media" tushunchasiga Maklyanning "Mediani tushunish" kitobida ta'riflab o'tgan. Kitobda "media vositalariga birgina axborot texnologiyalari emas, balki elektr nuri, nutq, yozuv, yo'llar, raqamlar, kiyim-kechak, uy-joy, shahar, pul, soatlar, matbaa, komikslar, kitoblar, reklama, g'ildiraklar, transport vositalari (velosiped, mashina, samolyot), avtomatik uskunarlar, fotosuratlar, o'yinlar, matbuot, telegraf, yozuv mashinasi, telefon, fonograf, kino, radio, televizor, qurol-yarog' va boshqa ko'p narsalar"ni keltirib o'tgan.⁷

Ijtimoiy-madaniy evolyutsiyaning barcha davrlarini qamrab oluvchi media madaniyat genezisi: yozuv paydo bo'lganidan oldingi davr, og'zaki muloqot, grafik belgilar va ramzlarning paydo bo'lishi, yozuvning va kitob bosib chiqarishning paydo bo'lishi, birinchi illyustratsiyalar, fotosuratlar, kinosyemka, radioeshittirish, televidenie, kompyuterlar, internet tizimlari, mobil aloqa va boshqalarning paydo bo'lishi - yuqoridagilarni tasdiqlaydi.

Media madaniyat genezisini o'rganishlar uning

³ Ta'limni dasturiy vositalari yordamida rivojlantirish // <http://hozir.org/pedagogik-dasturiy-vositalar-v2.html?page=19>.

⁴ Worsnop, C.M. (2004). Media Literacy Through Critical Thinking. NW Center for Excellence in Media Literacy. - 60 p.

⁵ Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности / под ред. А.В.Федорова. - Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та. - 2010. - 24 с.

⁶ Уматалиев З. Медиахафсизлик ёшларимиз келажакининг пойдевори сифатида: "Илмий-педагогик ва ўқув-методик нашрлар орқали информациявий тахдидларга қарши курашиш: профилактика, технология, механизм" мавзусидаги республика илмий-амалий конференция тўплами. - Т.: 2017. - 223 б.

⁷ Понимание медиа. - М.: Жуковский, 2003. - С. 44.

PEDAGOGY AND EDUCATION

shakllanishi va rivojlanishining bir necha bosqichlardan tarkib topganini ko'rstadi va ular quyidagilar: bosmagacha va bosma madaniyat; audio-vizual madaniyat; mediamadaniyat.

Har qanday sivilizatsiyalashgan jamiyat, taraqqiyotning qaysi bosqichida bo'lishidan qat'iy nazar, insonning o'z his-tuyg'ularini ifodalash, ijodkorlik jarayonida muloqot qilish istagini amalga oshirishni inkor eta olmaydi, ya'ni aytishimiz mumkinki, har bir davrda madaniyatning ijtimoiy manfaatlari va ehtiyojlarini eng samarali qondiradigan yangi yetakchi shakllari paydo bo'ladi. Zamonaviy dunyoni ommaviy kommunikatsiya dunyosi deb atash mumkin, chunki estetik tasavvurlarning shakllanishi, dunyoni bilish, axloqiy, ma'naviy me'yorlarni o'zlashtirish ko'pincha shaxsiy tajribamizda emas, balki ommaviy axborot vositalari (OAV) materiallarida sodir bo'ladi. Bu muammoni hal etish variantlaridan biri talabalarning media madaniyatini maqsadli shakllantirishdan iboratdir.⁸

Media madaniyat sohasi ta'lim jarayoniga yangi texnologiyalarni joriy etish, zamonaviy madaniyat va axborot makonini o'zgartirish muammolari bilan shug'ullanuvchilar uchun katta qiziqish uyg'otadi.

Bugungi kunda N.B.Kirillovaning fikriga ko'ra, media madaniyat intensiv axborot oqimi, birinchi navbatda audiovizual oqimidan iborat bo'lib, u quyidagilar: televidenie, kino, videofayllar, kompyuter grafikasi, mobil aloqa, Internet va boshqalarni o'z ichiga oladi. Bu – ma'naviy, ijtimoiy, badiiy, psixologik va intellektual jihatlarida namoyon bo'ladigan, inson tomonidan uni o'rab turgan olamni o'zlashtirishning kompleks vositalaridir.⁹

Ushbu tadqiqotchi belgilar tizimlarining ko'p qirrali ekanligi faktiga asoslanib, media madaniyatni to'rt turga ajratadi:

1. Yozma mediamadaniyat – uni tashkil etuvchi belgilar tizimlarining asosi – so'zlardir. Hozirgi vaqtda bu atama bosma jurnallar va gazetalar madaniyatini anglatadi.

2. Audial mediamadaniyat – bu madaniyatning tizimlari radio, magnitolalar, CD Romlar, telefoniya, uyali aloqa va boshqalar bo'lib hisoblanadi, bu erda strukturaviy omil sifatida nutq, tovush, vokal, musiqa birinchi o'ringa chiqadi.

⁸ Кириллова Н.Б. Медиакультура как интегратор среды социальной модернизации: дисс. ... д-ра культурологических наук: 24.00.01. – Теория и история культуры. – М.: 2005. – 354 с.

⁹ Кириллова Н.Б. Медиакультура как интегратор среды социальной модернизации: дисс. ... д-ра культурологических наук: 24.00.01. – Теория и история культуры. – М.: 2005. – 354 с.

PEDAGOGY AND EDUCATION

3. Vizual mediamadaniyat – bu tizimning tarkibiy omili makondir. Bu rasm, grafika, plakat.

4. Texnik mediamadaniyat – kadr estetikasi bilan bog'liq bo'lib, u axborotni audiovizual kommunikatsiya vositalari orqali uzatadi, voqelikni takrorlaydi.

Shaxsning mediamadaniyati, bizning fikrimizcha, bir qator tarkibiy qismlarga ega: axborot faolligi, ma'lumotga bo'lgan o'z ehtiyojini to'g'ri shakllantirish qobiliyati, rivojlangan axborot motivatsiyasi, faollik, shu jumladan kognitiv va o'qish, qidiruv xatti-harakati, axborot faoliyati ko'nikmalarini egallash, shaxsiy axborot ehtiyojlarini tushunish darajasi, olinadigan ma'lumotlarni to'g'ri tanlash, tushunish va tanqidiy baholash qobiliyati, kommunikatsiya jarayonida ishtirok etish.

Mediamadaniyatning barcha ushbu tarkibiy qismlari insonning shaxsiy fazilatlari yig'indisiga asoslanadi, ular orasida quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin:¹⁰

- motivatsion (axborot faolligi yo'nalishini belgilovchi maqsad va motivlarni tavsiflaydi);

- intellektual va kognitiv (atrofdagi voqelikni idrok etish, baholash, tahlil qilish imkonini beradi);

- kommunikativ (axborot almashinuvi va muloqot normalarini tavsiflaydi);

- hissiy-irodaviy (shaxsning axborot faoliyati natijadorligini aniqlaydi).

Zamonaviy yoshlar, ayniqsa, talabalarning axborot madaniyati axborotni tayyorlash jarayonida qadriyat yo'nalishlarini rivojlantirish, axborot texnologiyalariga asoslangan axborot madaniyatini rivojlantirish jarayonini ilmiy-uslubiy ta'minlashni o'z ichiga oladi.

Dunyoning yetakchi oliy ta'lim tashkilotlari milliy va xalqaro ta'lim muhitida tahsil oluvchilarda mediaaxborotlarni o'zlashtirishga nisbatan faoliyatli, tanqidiy va kreativ yondashuvni rivojlantirish, mediamadaniyatni shakllantirishga ahamiyat qaratilmoqda. Dunyoda mediamahsulotlarning shaxs ijtimoiy-psixologik rivojlanishiga ta'siri, bolalar axborot xavfsizligini ta'minlash, mediata'limni ijtimoiy, pedagogik va psixologik nuqtai nazardan tadqiq etish, mediafaoliyatning ilmiy-metodologik asoslarini ishlab chiqishga doir qator

¹⁰ Коновалова Н.А. Развитие медиакультуры студентов педагогического вуза: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – Теория и методика профессионального образования. – Вологда, 2004. – 308 с.

PEDAGOGY AND EDUCATION

tadqiqotlar olib borilmoqda.¹¹

Tadqiqotchi olimlar Ya.Mamatova va S.Sulaymanovanning "O'zbekiston mediata'lim taraqqiyoti yo'lida" nomli o'quv qo'llanmasida media tushunchasi mazmuniga axborotni yaratish, nusxalashtirish, tarqatish vositasi hamda mualliflar va ommaviy auditoriya o'rtasida axborot almashinuvining texnik vositalari kirishini bayon qilib o'tganlar. Shuningdek, mualliflar bugungi kunda media atamasidan OAV yoki mass-media tushunchalarining sinonimi sifatida foydalanib kelinayotgani, hozirgi zamon jamiyati taraqqiyotiga medialarning ta'siri yil sayin oshib borib, ular vositasida insonlar atrof-vogelikni ijtimoiy va ruhiy jihatdan anglayotganini va baholayotganini keltirib o'tganlar.¹²

Ba'zi adabiyotlarda "mediamadaniyat" "**mediakompetentsiya**" tushunchasi bilan sinonim so'z sifatida qo'llaniladi. Nemis tilida (nem. – medienkompetenz, ing. – media competence) mediakompetentlikni "mediaga nisbatan malakaviy, mustaqil, ijodiy va ijtimoiy-mas'uliyatli harakatlar" qobiliyati sifatida tushuniladi.¹³

Pedagoglar ta'lim oluvchilarda nafaqat mediamadaniyatni, balki ularning medialarni tanqidiy, refleksiv baholash hamda mediaetikasi bo'yicha ko'nikmalarini rivojlantirish kasbiy faoliyatining ajralmas qismi hisoblanadi. Bundan tashqari media o'rganish vositasi sifatida tadbiq etilishi, o'quv jarayonida ta'lim oluvchilarning interfaol o'rganishi uchun didaktik imkoniyatlaridan maqsadli foydalana olishi muhandis-pedagogning vazifasi hisoblanadi.

Mediata'lim – (ing. media education, lot. media – degan ma'noni anglatadi). "Ta'lim" tushunchasining o'zi nafaqat kasbiy va ilmiy bilimlarni, balki ma'naviy me'yorlar va madaniy qadriyatlarni takror ishlab chiqarishni, to'plashni ta'minlaydigan ijtimoiy institutdir. **Media ta'lim** talabalarni ommaviy kommunikatsiya (matbuot, televideniye, radio, kino, video, internet va boshqalar) qonuniyatlarini o'rganishga qaratadi.

Mediata'lim tushunchasi fanda ikki ma'noda, ya'ni keng va tor ma'noda qo'llaniladi. Media ta'lim keng ma'noda quyidagi

¹¹ Бабаджонов С.С. Педагогика олий таълим ташкилотлари педагогларнинг медиакompetentлигини ривожлантиришнинг назарий-методик асослари. – Т.: "Халқ таълими" илмий-методик журнали. 2016/3. – 24 б.

¹² Маматова Я., Сулайманова С. Ўзбекистон медиатаълим тараққиёти йўлида. Ўқув қўлланма. – Т.: "Extremum-press", 2015. – Б. 52.

¹³ Staiger M., Wichert, A. Medienbegriff – Medienkompetenz – Mediendidaktik. Perspektiven des Mediendiskurses // Metz B., Pfeiffer J., Staiger M., Wichert A. Lesen, Schreiben und Kommunizieren im Internet. Theorie und Praxis teilvirtueller Hochschullehre. – Herbolzheim: Centaurus-Verlag, 2004. – S.19-42.

PEDAGOGY AND EDUCATION

asosiy tushunchalarni qamrab oladi: "media agentliklari", "media kategoriyalari", "media texnologiyalari", "media tili", "media vakillik" va "media auditoriyasi" kabi tushunchalar. Media ta'lim - ta'lim sohasini axborotlashtirish, ta'limni axborotlashtirish sharoitida pedagog kadrlar tayyorlash, pedagoglarning zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalardan foydalanish malakasini oshirishni maqsad qiladi.¹⁴

Umuman olganda yuqorida berib o'tilgan asosiy tushunchalar tahlili shuni ko'rsatadiki, tadqiqot ishi maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda bo'lg'usi pedagoglarda mediasavodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirishning pedagogik zaruratini ilmiy tahlil qilish kerakligini ko'rsatadi.

References:

- [1] Бабаджонов С.С. Педагогика олий таълим ташкилотлари педагогларнинг медиакомпетентлигини ривожлантиришнинг назарий-методик асослари. – Т.: "Халқ таълими" илмий-методик журнали. 2016/3. – 24 б.
- [2] Pedagog faoliyati va ma'naviyatini yuksaltirishda mediamadaniyat ta'siri // Research focus, VOLUME 2 | ISSUE 1 | 2023. – 223-228.
- [3] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Н – Тартибли / 5 жилдли. Учинчи жилд. А.Мадвалиев таҳрири остида. Таҳрири ҳайъати: Э.Бегматов ва б. – Т.: "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2007. – Б. 416.
- [4] Ta'limni dasturiy vositalari yordamida rivojlantirish // <http://hozir.org/pedagogik-dasturiy-vositalar-v2.html?page=19>.
- [5] Worsnop, C.M. (2004). Media Literacy Through Critical Thinking. NW Center for Excellence in Media Literacy. – 60 p.
- [6] Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности / под ред. А.В.Федорова. – Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та. – 2010. – 24 с.
- [7] Уматалиев З. Медиахафсизлик ёшларимиз келажагининг пойдевори сифатида: "Илмий-педагогик ва ўқув-методик нашрлар орқали информациявий таҳдидларга қарши курашиш: профилактика, технология, механизм" мавзусидаги республика илмий-амалий конференция тўплами. – Т.: 2017. – 223 б.
- [8] Понимание медиа. – М.: Жуковский, 2003. – С. 44.
- [9] Кириллова Н.Б. Медиакультура как интегратор среды социальной модернизации: дисс. ... д-ра культурологических наук: 24.00.01. – Теория и история культуры. – М.: 2005. – 354 с.
- [10] Коновалова Н.А. Развитие медиакультуры студентов педагогического вуза: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.08. – Теория и методика профессионального образования. – Вологда, 2004. – 308 с.
- [11] Маматова Я., Сулайманова С. Ўзбекистон медиатаълим тараққиёти йўлида. Ўқув қўлланма. –Т.: "Extremum-press", 2015. – В. 52.
- [12] Staiger M., Wichert, A. Medienbegriff – Medienkompetenz –

¹⁴ <https://www.researchgate.net/publication/314724552>.

PEDAGOGY AND EDUCATION

Mediendidaktik. Perspektiven des Mediendiskurses // Metz B.,
Pfeiffer J., Staiger M., Wichert A. Lesen, Schreiben und
Kommunizieren im Internet. Theorie und Praxis teilvirtueller
Hochschullehre. – Herbolzheim: Centaurus Verlag, 2004. – S.19-42.

[13] <https://www.researchgate.net/publication/7314724552>.